

ZIMONYI ZOLTÁN

A drámaíró Németh László pályakezdése I.

A Németh művek genezise

A jövő század kutatójának szigorú kategóriáiból egy életmű mindig kikellemetlenkedik majd: **Németh László** egyetlen tehetségenek ezerféle tapogatózása ugyanis a szellemi mozgás egyetlen területére sem utalható egyértelműen. „**Változatos ifjúságom alatt voltam nevelő, orvos, iparos, tanár, vállalkozó, kritikus, regényíró, kacérkoatom a kertészséggel**” – vallja meg, s meg is sajnálkozik: „**Milyen kar, hogy az embernek csak egy eleje van, ha mind a négy tejem tovább érne, Koppány szétneveltetését is vállalnám.**”

Az irodalomtörténészeknek is hétszer kellene születni ahhoz, hogy ne csak becsülje, meg is mérje Németh László irodalmi életművét. S mert csak patikamérlege van, tudván tuaja: mázsálni azon nem lehet. Ezért feledkezett bele néhány éve drámáinak olvasgatásába. Nem, mert szem elől veszítette a regényt, tanulmányt, esszét (mi több, a novellát és a verseket); nem, mert Prokrusztesz módjára a dramaturgia szűköcske ágyába akarja vonni a kísérletező óriást, hogy amiben több, abban megcsönkítsa. Inkább: olvasmányai meggyőzték, hogy Németh László ezerféle tevékenységében, irodalmi és irodalmon kívüli mozdulataiban **egyetlen gesztus munkál**: a kiküzdött filozófia, ember- és társadalom-szemlélet. (Igazáért, ha kell, vitázik is a szépíró és esszéista Németh Lászlót skizofrenisztikusan szembeállítókkal) A drámákban így – az egész felől közelítve – a mindenféle tevékenységben meglévő gesztust kutatja, az egyetlent a különféleiben, a különféle fajsúlyos, de parány birodalmában, a drámákban. Nem akar szemmel becsülő becsűs lenni (mértékét Arisztotelesztől, Lessingtől, Csehovtól, Ibsentől, a mi Gyulainktól avagy a kortársak: Dürrenmatt, Brecht, Miller stb. dramaturgiájából kölcsönözve), mert tudja: **nincs dramaturgia, csak dramaturgiák vannak**. Jobb diagnoszta szeretne lenni a középkori javasasszonyoknál, ezért, míg vizsgál, kopogtat, nem mormol dramaturgiai babonákat, ráolvasásokat, Keresi az okot, mely a drámaépítkezés miértjeire választ ad. A tartalmat, melyhez a forma igazodik. Tudja, a tartalom gondolkodásban érett, így a forma is kiküzdött. Ennek a történetét szeretné feltárni a szerző, jelen tanulmányban a pályakezdés első mozzanatát: a művek geneziséét, az írói modell, ars poetica kialakulását vizsgálva.

1. Németh László első nagy drámai teherbeesése 1936 és 1941–42 közé esik, arra az időszakra, amikor több regény (**Akasztófavirág, Emberi Szinjáték, Gyász, Irgalom** első koncepciója, **Bűn**) és sok kötetnyi tanulmány (**Készülődés, Magyarság és Európa**) csaknem a teljes **Tanú** van már a háta mögött. Valójában drámaírói hajlama jóval korábban kialakult, e regények, tanulmányok, esszék születését megelőzően, még 17–18

éves korában, amikor a Ludovikáról lemondva végleg az irodalommal jegyezte el magát. Mint a **Hid**-ba **Hornyik Miklósnak** adott interjújában vallja: ekkor **kimondottan költőnek és drámaírónak készült.**¹

Tudjuk, Németh László szépirodalmi műveibe gyakran életrajzi vonatkozások is föl-párolognak. A fiatalkori drámaírói készülődésnek is megtalálható a nyoma egy novellában, az **Irgalom** c. regény alapját képező **Telemachosban**. Az elbeszélés 1926-ban keletkezett. Főhőse Horváth Pali, mint az író jellemzi: „**a drámában csinálta meg, amit a körülmények és oblomovsága eltiltottak.**”² Királydrámákat készülni, ezért is várja nagyon haza Szibériában hadifoglyoskodó apját, bízva, hogy apja nyelv- és történelem tudása, valamint az ő íráshetése szerencsés ötvöződéseként remek történelmi drámákat írhat. Mikor édesapja hazatér, fiú érzelmei tolmácsolását egy drámára bízta, mely Pénélopéról szól, s írója magát az apját kutató, hazaváró Telemachosnak képzei.

Nemcsak ilyen közvetett, hanem elsődleges nyoma is megtalálható a fiatalkori drámaírói készülődésnek. Németh László önéletrajzi jellegű írásaiban – az **Ember és szerepben**³ és a legrésztetesebben talán a **Mit köszönhetek a Toldy reálnak?**⁴ című visszaemlékezésében – több helyütt utal a versesregények és novellák mellett születő drámákra. Ezek közül – a gimnáziumban szövődő kapcsolat révén barát **Oszoly Kálmán** jövöltéből – csak egyetlen egyfelvonásos, az **Arion** maradt fenn. Cím szerint ismerjük Dózsáról szóló öt felvonásos versesdrámáját, a II. Endréről és a Kis Károlyról írt királydrámákat. Valószínűleg drámai alkotás volt az a nyolcadikos önképzőkori munka is, amelyre a **Mit köszönhetek a Toldy reálnak?** című írásában így emlékezik vissza: „... egy párbeszédfele volt az esti Halászbástyán, maeterlincki sejtelmességbe burkoltan.”⁵

Mivel ezek a drámák nem maradtak fenn, az egyfelvonásos **Ariont** pedig nem ismerjük: a fiatalkori drámák, a zsenék korszakának elemzése megoldhatatlan. Az utalások alapján még a cselekményüket sem tudjuk rekonstruálni. Néhány dolgot azonban megállapíthatunk. Az első, talán legfontosabb: **kísérletet tesz a verses történelmi drámák felújítására**. A történelmi dráma ebben az időben az irodalmi köztudat szerint anakronisztikus, idejétmúlt jelenség volt, Szabó Dezső például a romantika itthagott pelenkájának nevezte.

Hogy a történelmi drámák felé vonzódás nem avitt irodalmi ízlés megnyilvánulása volt, a modern irodalomban való járatlanság és fiatalkori tájékozatlanság, azt Németh László későbbi művei, nagy történelmi drámái igazolják. Joggal tekinthetjük tehát ezeket az első drámákat a romantikus rekvizitumoktól megfosztott, újrateheremtett történelmi dráma melletti első felszólalásnak.

A fiatal Németh törekszik a verses dráma feltámasztására. Eliot programja ez, ő vallotta, hogy a próza-dráma csak közjáték a verses dráma történetében. Németh későbbi történelmi drámáit prózában írta, a verses dráma újrateheremtésére csak két esetben tesz kísérletet, a bibliai témájú **Sámsonban** és a **Négy prófétában**. Így a verses dráma feltámasztásának programját nem valósította meg. Nem azért történt ez így, mert időközben Németh László módosította nézetét a verses drámával kapcsolatban; oka inkább abban a kényszerben keresendő, amely a művek születését serkentette, a drámai teherrel való megszabadulást sürgette, az esztétikai szempontok érvényesülését meg nem engedte. Ha a verses dráma programja részben valósult is csak meg, Németh László drámaírói munkásságában nem múlt el nyomtalanul. A vers: emelt nyelvet jelent. Németh László sokat kárhoztatott, inkább költői, mint dialogikus – valójában csodálatos – drámai nyelvére az igénybejelentés valamikor itt történhetett, a fiatalkori drámák időszakában. „... azt, hogy az irodalmiság küszöbe: csikar-e ki a mű a kifejezésért küzdve nyelvi vívmányt, akkor is vallottam, amikor prózai drámák írására adtam a fejem.”⁶ – emlékszik vissza később. A görögök szerint: a próza gyalog-vers. Németh László prózai drámányelvében érezzük találó metaforának ezt a névadást; a színművek prózai nyelve és a vers között talán nincs is nagyobb különbség, mint a sebesen szaladó ember és a díszesen hajtó hintó sebessége között. Lépést is tudnak tartani, csak az egyik gyalog, a másik hintóban.

Feltehetően megnyilatkozott e fiatalkori drámákban Németh László jó szerkesztési készsége is. Mindezt közvetett bizonyítékok, mi több, Németh László saját megállapítása alapján gondoljuk. **Oszoly Kálmán**, az egykori jóbarát, mint említettem, megőrizte az

Arion című egyfelvonásost, s most néhány éve visszajuttatta szerzőjének. „Majd meglátod, hogy nemcsak mint emlék figyelemre méltó – ajánlotta. S valóban” – mondja Németh László a fiatalkori művét több évtized után vizsgálatra és újraolvasva – „(ha a nyelv éretlen is), azt mutatja, hogy bizonyos írói képességek, így a drámai szerkesztés is: velünk születtek.”⁷

Közetett, így feltételes bizonyítékok szerint valószínűleg már a fiatalkori drámákban gondot fordított Németh László a lélekábrázolásra, a belső történések rajzára. A már említett *Telemachos* című novella egyik megjegyzése erre utal. Ebben az elbeszélésben, emlékszünk rá, a főhős drámákat ír. Hazatérő apjának elmeséli az egyik drámája történetét, majd hozzáfűzi: „Persze, ez csak a cselekmény váza. A lényeges a lelkek rajza.”

Igaz, a Németh László-i regény és drámamodell a hős belső körein, tudatában mozog. A fenti következtetés mégsem jelenti azt, hogy drámamodellje már ekkor kialakult volna, ahhoz még a pályakezdés furcsasága, szokatlansága mellett sok ellenállást kellett legyőznie.

2. A sajátos Németh László-i életmű kialakulását vizsgálva valahonnan a bővíző életmű folyam forrásától, pontosabban forrásaitól kell elindulni: a tanulmányíró-kritikus, illetve a szépíró első jelentkezésétől, attól a két ágtól, amelynek tisztáza víze a *Nyugat* 1925. évi novella és kritikai-tanulmány pályázatának mélyfúrására tört föl az ismeretlen tehetségek talajából. A *Nyugat* 1925. július 1-én novella és tanulmányírói pályázatot hirdetett. Ma már nehéz lenne kideríteni, mi sugallta Németh Lászlónak, hogy a pályázatra nagy gondal készített *Ady vers genézise* című tanulmánya mellé az utolsó pillanatban egy régebbi novelláját is legépelje és beküldje. Egy bizonyos: ez a véletlen, ösztönös mozdulat volt az, amely a siker szárnyára segítette, szokatlan és szerencsésé téve a XX. századi magyar társadalmi gondolkodásban és irodalomtörténetben mély nyomot hagyó életműve nyitányát. Mint ismeretes, a nagy gondal készített *Ady vers genézise* a „szerencsésebb kísérletek” névtelenjében maradt: a mellékesen beküldött, „szürkén” postára adott és „ragyogóan” visszakapott novella – a *Horváthné meghal* – 5 millió koronás első díjat, *Osvát* dicséretét, s azt a sorstól kapott biztató „hátbalokést” jelentette – ahogy Németh László az *Ember és szerenben* visszaemlékezik – „amely egyszer mindenkinek kijár, akinek hivatása van a földön.”⁸

A folytatás sem volt külön, megtalálta a furcsa kezdésre rímelt még furcsább kérdéscímét. A fődíjas szépíró előtt egyszerre becsapódtak a *Nyugat* kapui, az önkényes ítéskedéssel megbélyegzett tanulmány íróinak viszont nemcsak az akkoriban induló *Magyar Szemle* és a *Napkelet*, de a *Nyugat* is hamarosan felkínálta „leapadt” kritikai rovatát. 1926-ban *Móricz Zsigmond* negyedszázados írói jubileumára készített tanulmányát, 1927-ben tíz írói-költői arcképből álló sorozatot *Zsinka Ferenc* *Protestáns Szemléje* közli, a *Társadalomtudományba* a *Nyugat* húsz esztendejéről, a *Nyugatba* *Makkai Sándorról*, *Bányai Kornélról* ír. Közben csak a *Napkelet* és a *Protestáns Szemle* közli – álnéven – egy-egy novelláját, a *Nyugat* pedig egyet sem. Az irodalmi közvélemény lassan elfelejti a *Horváthné meghal* sikerét; *Osvát* szavai – amelyek a novella életszerűségét és életismeretét dicsérték – a semmibe merülnek. Németh László, a pályázatnyertes szépíró megállt, továbbment a bátor, támadószellemű kritikusk.

A pályakezdés véletlennek látszik, a véletlen háta mögé azonban kitapintható okok rejtőznek. „Az író vállalkozás – írta le Németh László első megjelent tanulmányában – „öröklött képességei: az alkat; gyermekkorának emlékezetnépesítő élményei: a szülőföld; az átvett tradíciók kényszere: a nemzet; a szellemét termékenyítő áramlatok: a kor akarnak művé öröködni és hatni benne.”¹⁰

Németh László vállalkozásának kialakulása sem más, mint annak az írói, gondolkodói szerepnek a megtalálása, mely alkat, kor, szülőföld és nemzet eredőinek az össze-tevője. S ez, mint látjuk, nem lesz könnyű feladat. Németh Lászlónak nemcsak a benne továbbfolyó nyelvleket (a különböző vérmésékletű szülők belé átörökölt természetét) kellett kibékítenie, hanem azokat a gyakran ellentmondó tényezőket is, amelyekből a némethlászli írói modell, vállalkozás felépül. Hogy hogyan, ez okon érdemes megvizsgálni: milyen szerepre készül a fiatal kritikus és szépíró, mit vall az irodalom és írók feladatáról?

A fiatalkori rajongás *Ady*, *Szabó Dezső* és *Móricz* iránt kialakítják benne azt a gondolatot, hogy a „magyar irodalom sorsszerűen prófétatermelő irodalom” s hogy „vi-

szonyaink a művészt prófétaságra kényszerítik". A Horváthné meghal sikere után, a bécsi nászúton benne is átzúgott a póz – mint az Ember és szerepben visszaemlékezik – „fölrázni a nemzetet, összefogni a legjobbakat.” Négy-öt árkusos, harminc oldalas levelet írt Os vát-nak, amelyben hangsúlyozta: „én nem vagyok tiszta művész s nem akarok csak tiszta művész lenni.” Kiszőkített a tollából az is, hogy a „magyar szellemi élet organizátora” szeretne lenni.¹¹

A pályakezdés paradoxitásának megmagyarázásában ez a levél siet segítségünkre. Igénybejelentése a szellemi erők organizálására több, mint csak irodalmi szerepre készülés. Erre predestinálja – a magyar viszonyok írói prófétaságba kényszerítő hagyományán, s a már említett szellemi hatáson és példán túl – alkata (melynek hű dokumentuma fiatal-korát feltáró önéletírása, a *Magam helyett* (1943)) és egyetemes tehetségének ezerfelé tapogatózása, amely az élet különböző területein tette kísérletezővé. Az irodalmon túlmutató szerepvállalás, a magyar élet egészének végigkoptogatására és a mindent átvizsgálásra ösztönző szellemi érdeklődés szükségyszerűen utalja Németh Lászlót a tanulmány és a kritika műfajába. A kritika, tanulmány és esszéírás ezért nem lehetett kaland, vagy mint Németh László hitte ebben az időben: „véletlen letérés, alkalmi beszállás(!) a szépiró útjáról”, hanem inkább az írói hajlam természetes megnyilvánulása. Vagy ha kaland volt – életreszóó kaland. Ha csak egy pillanatra kényszerült a kritikai, tanulmányírói székbe ez a pillanat az élete, a *Status praesens*től¹² a szépiró „nyugdíj-havonulását” is túlélve; hiszen az írói pálya minden második éveire jut legalább egy tanulmánykötet – gondoljunk csak a Tanú előtti *Készülődés* 2. a Tanú *Minőség* forradalmába kicsapódott 6. a Tanú utáni *Kisebbség*ben 4 kötetére, nem is beszélve a *Magyarság és Európa*, *Az értelmiség hivatása*, a *Téli hadjárat*, a *Sajkódi esték*, *A kísérletező ember*, a *Kiadatlan tanulmányok* (I–II.) kötetéről, vagy a *Lányaim*, a *Berzsenyi*, a *Széchenyi* könyvről.

Ez okon bukkannak fel a kezdeti irodalmi kritikák után egyre inkább az irodalom terenumán túlmutató tanulmányok és esszék, amelyek Németh Lászlót mint közéleti gondolkodót mutatják. Ezért művelői szívesebben az esszét, mint a szaktudományos tanulmányt. „A szakmunka azért van, amiről szól, anyagát akarja rendezni és megvilágítani. Az esszé célja túl van anyagán, mindig valami általános érdekű és érvényű elvet akar győzelemre vinni, amelynek a téma csak csatateré”¹³ – mondja Szekfű tanulmányában, s megállapításai saját esszéire is érvényesek.

De mi rejlik a szépiró elakadása mögött? Osvát „kasztráló kése” tette terméketlenné? A sűrűn születő kritikákban, tanulmányokban, esszékben kifejeződő kényszer ténitette le a szépiró útjáról? Talán mindkét tényező közrejátszott, de inkább ő maga volt ekkor csirázásképtelen, nem tudván beilleszteni az irodalmon túlmutató szerepvállalásba a szépirodalmat. Egyelőre legalábbis nem. Jól dokumentálja ezt az Ember és szerep egyik része, amelyben a már említett bécsi nászúton született Osvátnak írt levélre emlékszik. „Még lehetős zavaros, itt-ott modoros szóáradatban lepleztem le magam – az ő felfedezettjét. Mái is rejtélyes előttem, hogy jutottam ennek a levélnek a tartalmához. Valószínű, hogy a Horváthné meghal ellen küzdöttem vele; a bírálatban foglalt jellemzés ellen, amely eleinte olyan volt, mintha egy házfalon, márványba vésvé olvastam volna az érdememet, de lassan nyomni kezdett, mintha az a márványlap a mellemen feküdne s a tulajdon »tökéletességem« akarná kirostába zárni, azt ami tökéletlen bennem, de én vagyok. Bécs, szerelem, versek, diadal lelkesedésében egész biztosan tudtam már, hogy én nem a Horváthné meghal szerzője vagyok, a tökéletes beosztó művész, akít Osvát felfedezett. Több kevesebb, zavarosabb... nehezebb, áldozatosabb szerepet kértem Osváttól, mint Horváthné meghal-tokat(!) írni.”¹⁴

Hogy hogyan következik be a szépiró időleges elakadása után a gyors és szaporán megtermékenyülés: Németh László írói természete és az irodalom, az írók feladatáról vallott nézetei ellentétének megvilágításával, majd ezek megbékülésének feltárásával mutathatjuk meg.

1926-ban, a Horváthné meghal sikere után Németh László még mint szépiró igyekezett megvetni a lábát, azonban (a fentiek alapján érthetően) sikertelenül. Eltávolodott Osváttól és az őt felfedező Nyugattól (szép dokumentuma ennek az Ember és szerep idevágó része), nem ért el sikert Császár Elemér (mint Szabó Dezső nevezi: Csir-csár tanár úr) Pantheonjának regényírói pályázatán (1926-ban, erre írta az *Akasztofavirág* című regényét, amely a kéziratra jegyzett dátum szerint 1926 jún. 6. – augusztus 7. között keletkezett) és a Nyugat újabb novellapályázatán sem (1926). Annál nagyobb volt a hullám-

verése annak a Móricz tanulmánynak, amelyet ugyanebben az évben Zsinka Ferenc kérésére a **Protestáns Szemlébe** írt.¹⁵

Németh László gondolatai a kritikában, tanulmányban kaptak szabad utat, így – lényegében 1927-től – kritikákkal, tanulmányokkal kezdődik el írói pályafutása. (Az irodalmi köztudat 1936-ig így is emlegeti, hiába jelent már meg a Napkeletbe rejtett **Emberi Szinjáték**, készült el a kiadatlan **Akasztófavirág**. Az 1931-ban írt **Gyász** is csak 1936-ban jelent meg. 1931-ben, amikor a Nyugatbarátok Irodalmi Köre könyvsorozatát hirdetett, Németh László érthetően még csak a tanulmánykötettel jelentkezők között szerepel).

A kritikák, tanulmányok a szépiró Németh László készülődésének katalizátorai voltak, érdemes ezért felfigyelni akkor is rájuk, ha vizsgálatunk tárgya nem a kritikus Németh László bemutatása. Érthetően nem azt firtatjuk: kit hogyan értékel?, inkább a fel-felcsendülő gondolatokra, közös szempontokra figyelünk. Ezek mutatják meg mélyebben, tisztábban Németh László irodalomról, az írók feladatáról vallott nézeteit, pontosabban: láthatóvá teszik azt a küzdelmet, amelyet írói modellje kialakításáért vív.

Az író elhivatott – szegezi le több tanulmányában¹⁶, majd **A Nyugat húsz esztendeje** című cikkében általánosabban, már nemcsak az írókra vonatkoztatva, normaként állapítja meg: „**Ma minden magyar annyit ér, amennyit a nemzeti erők organizálása körül végez.**”¹⁷ Ugyanakkor hangsúlyozza az irodalom és a művészet osztályfelettségét, kimondva, hogy az író politikus ugyan, de nem lehet párttag.¹⁸ Ez a marxista értelemben vett pártos költészet tagadása, és bizonyítéka annak az egyetemességre való törekvésnek, amelyről a későbbiekben lesz szó. 1928-ban újra nyomatékokat helyez az írói elhivatottságra: „**Aki ma nem hiszi, hogy küldetett, ne legyen író.**”¹⁹ Modern prófétaságra ösztönöz, de igazabbra, mint a végesek közt néma maradt Jónásé. Így ír: „**Nem tehetünk úgy, mint Jónás próféta, aki bement Ninivébe, kikiáltotta Isten üzenetét s a futótök levelei alá húzódva egy közeli hegyről leste a város pusztulását. Be kell mennünk Ninivébe, el kell vegyülnünk a magyar életben s ha nem is izlik, bele kell nőnünk minden szervébe, ott kell lüktetnünk minden életmegnyilvánulásában, mert ezt kívánja az idő.**”²⁰

Prófétaságra, közéletiségre szólítja az írókat, ezt várja önmagától is; ugyanakkor írói alkata személyes, erősen él benne a vallomás-kényszer. Rá is mondhatnánk, ahogy ő jellemzi egyik regénye, az **Utolsó kísérlet** hőseit, **Jó Pétert: örökké a maga labirintusában lohol.** A művei – mint később kitűnik – egyéni élethelyzetet tételeznek fel, s egyben személyes cselekvést is jelentenek.

Hogyan kiálthatja ki az „isten üzenetét” a magyar Ninivében, aki csak önmagáról tud szólni? A dilemma adott volt a pályakezdő Németh Lászlónál, csak később sikerült, mint lentebb látjuk, idealista módon megoldania: arra törekedve, hogy az egyéniben, a személyesben felmutassa a társadalmi, az „örök” emberi természetet. Ahhoz, hogy megértsük: hogyan?, meg kell vizsgálnunk Németh Lászlónak a társadalom felemelkedésével, a fejlődéssel, haladással kapcsolatos nézeteit. Ezek tárják fel Németh László írói világának morális-metafizikai jellegét.

Németh Lászlónak a **Készülődés** éveiben (ilyen címmel foglalta kötetbe 1925–1932 közötti írásait) teremtett kritikáiban, tanulmányaiban moralizáló hajlam nyilatkozik meg. 1927-ben a Nyugatba **Makkai Sándor Ördögsekér** című regényéről írt kritikáját ezzel zárja: „**Az egyetemes fogalomzavarnak ebben a magyar gócéban elkél néhány ember, aki az okosság, jóság és megértés valamiféle rendjét vigye az agyvelőbe.**”²¹ Az író feladatát tehát morális érzés kialakításában látja. Első jelentkezése ez a később meghírdetett vallásos forradalomnak, az idealista jellegű etikai szocializmusnak. 1928-ban az **Új reformkor felé** című cikkében hangoztatja: „**Meg kell duzzasztanunk a kollektív ösztönök, a lelkesedés, a szeretet, az önfeláldozás kiapadt vizeit.**”²² Gandhi példáját idézi, amikor így ír (ekkor már ismerte Gandhi írásait és a **szatjagraha**²³ mozgalmat, amely az emberek erkölcsi tartalékára figyelmeztet): „**Indiában egy nagyszerű, emelkedett hazafi vértelen, de vértelenségében is könyörtelen szabadságharcra nógatja honfitársait. Ilyen Gandhi harcra szeretném én a magyarságot elég erősnek és méltónak tudni.**”^{24a} Molnár **Albert szoltárai és ritmikájuk** című, ugyancsak 1928-as tanulmányában a kultúrát etikumba helyezett tényezőként értelmezi: „**A kultúra nem tudás, nem művészi produkció, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden csoportjának belső mag-nese, irányítója.**”^{24b} Az igazi zsarnokságnak nem a külső tényezőket, hanem az ember lelke mélyére ölmosodó vak erőket, a „vérség koloncát, a jóságot szárnyainak szörnyű

szibbadását, az életünkre kendőzött hazugságokat és álszemérmert tartja.²⁵ 1932-ben kategorikusan kijelenti, hogy csak a vallásos, morális, etikai forradalomban, felemelkedésben hisz: „...Ha az emberiség valaha mégis följebb jut, nem külső reformoknak köszönheti... Az emberiséget megjavítani annyi, mint az emberi lelkiismeretet elnehezíteni.”²⁶

Az a fajta morális világ, amit a tanulmányok és kritikák gondolataiból kiolvashatunk: idealista jellegű, s már önmagában metafizikai mozzanatokkal rendelkezik. Mindez pontosabban, tisztábban áll előttünk, hogyha megvizsgáljuk, mit jelent Németh Lászlónál a morális magatartás?

Mindenekfelett az ember önmagához való hűségét. Hogyan értelmezzük ezt? Alkalmazkodást ahhoz a növéstervhez, ami minden emberben megvan; kiteljesíteni azokat az erőket, amelyeket a sors belénkátkozott, eleget tenni az önmegvalósítás kategorikus imperativusának, s ezzel együtt megfelelni a kor kategorikus imperativusának. „A történelem olyan vers – írja Németh László Ortega tanulmányában – amelynek minden szaka más ütemre lejt. De ha így van, nekünk, akik e század strófájában vagyunk beiktatott szavak, e strófa üteme éppoly fontos, mint maga a vers. Ez az ütem a parancs, amelyet a verstől kaptunk, amit Ortega úgy mond: mindenkinek első kötelessége saját kora imperativusát megérteni.”²⁷ E gondolatok tanúsága szerint Németh László úgy tartja, hogy az emberi történelem: abszolút normákkal, ideákkal rendelkezik, ezek osztódnak le egy-egy kor eszményeibe és jelen vannak az ember természetében is. Az ember erkölcsös magatartása úgy kívánja, hogy hű legyen a természetében meglévő örök emberi eszményekhez, igazodjon azokhoz az örök koordinátákhoz, amelyek egy-egy egyéniség, egy-egy kor maximáit megszabják.

Mindez kissé megfoghatatlan, irracionális, a jelenségeket fonákjára fordító idealizmus, amely a kor hasonló gondolatrendszereivel tartott rokonság mellett visszaüt Szophoklész világára is, amelyben a hősök a phüiszishez, a természethez ragaszkodnak, a lelkiismerethez és az íratlan isteni törvényekhez, ősi erkölcsi nomoszokhoz igazodnak. Szophoklész és Németh László világának hasonlósága – mint Németh László pályájának jelen tanulmányon túlmutató vizsgálata feltárná – jelentős szerepet játszik Németh László drámaírói pályájának kialakulásában.

Az Emberi Színjátékban szemléletes példáját kapjuk a belső növésterv megvalósításának. **Boda Zoltán**nak, a regény főhősének életútja metafizikai forradalom; a benne munkáló egyetlen szenvedély (mint később az **Utolsó kísérlet Jó Péterében** a „*maiora canamus*” öszetönzése) a különböző eszmékhez való oldódásain és kötődésein az önmegvalósításba emelkedik, huszadik századi „Krisztusként” visszavonul léte belső köreibe; majd a társadalomból kivonulva a szőlőhegyen talál teljeseen önmagára. Üdvözülése, növésterve megvalósítása azonban csak egyéni útja saját morális beteljesülése. Ő maga fígyelmezteti híveit: „Ne szomorkodjatok azért, ha nem értitek minden szavam. Imádkozni lehet együtt, üdvözülni azonban mindenkinek magának kell. Nem adhatok én semmit nektek az én örömom bizonyosságom kivül.”²⁸ Az igazság kinyilatkoztatását tőle váró tömegnek útravalóként csak önmaga példáját adja, ezzel ösztönözve őket az önmegvalósításra: „Egy igazság van, amelyet a pincékbe üztetek, s lelketek vadonja aljára szorítottatok. Azt követeljétek magatoktól, s ha magatok igazak lesztek, a világ is újra épül a ti igazságotok szerint.”²⁹

Antagonisztikus társadalomban a társadalom megváltoztatása, a kapitalizmusban a szociális igények érvényre juttatása csak forradalommal lehetséges. Németh László, aki körülhézett a „propeller-kapitány” orszárában, észrevette a magyar élet antinómiáit, elvetette a fennálló rendet, melyben egy „jól kékre borított áll” ér a legtöbbet, ahol a „*miniszter a fürdőkádban is miniszter*”, s ahol az egyetemek katedráit bálrendezőkből lett tanárocskák népesítik be – nem kiáltott társadalmi forradalomért. Morális–metafizikus világgépe idealista receptet javasolt a helyes diagnózissal feltárt beteiségre. Hogy hogyan, nemcsak a **Készülődés** éveinek írásaiban láttuk megmutatták **Boda Zoltán** idézett szavai is. Erdemes azonban – ismétléssel élve – egy konkrét esemény kapcsán újírolag megmutatni Németh László állásfoglalását. Olvan példát ad, amely pars pro toto, részként is helyt áll az egészért. Általános érvényűen megmutatva Németh László etikai szocializmusát.

Illyés Gyula 1934-ben **Pusztulás** címmel baranyai riportot jelentetett meg a fokozódó társadalmi érdeklődésű **Nyugatban**. Illyés **Fülep Laios**, akkoriban zengővárkonyi lelkész statisztikája és vizsgálatai alapján megkondítja a vészharangot: Észak-Baranya magyarsága ritkul, a német szigetek elnyeléssel fenyegetik az egykéző magyar falvakat. Illyés

javaslatot tesz, amely eredményeként az egykézést fel lehetne számolni. Új örökösödési törvény bevezetését tanácsolja, amely, bár alapjában nem radikális, érintené a földmagántulajdon eddigi szentségét is. A cikk kapcsán a Nyugat ankétot rendezett. Mivel Németh László ekkor már a Tanú szigetén élt, hozzászólását saját folyóiratába adta. A vitába bekapcsolódó Harsányi Gréte a végzetet hibáztatja. Németh László a pártjára áll, ha a végzet, mint írja: „mindnyájunk közös bűnének a neve.” Majd így folytatja: „A magyar földbirtokelosztás, természetesen irtozatos; de az egykének nem ez az oka, hanem mi, akik nem tudunk a renyhéségnél nagyobb ideált adni a népnek... Fejétől büzlük a hal s fejen nem kell mindig politikusokat érteni. Nem szeretem azokat, akik minden felelősséget a rossz politikusokra tolnak. Ha a magyar művelt osztálynak csak egy töredéke is igazán megtette volna a kötelességét, a mai politikusok nagyrésze nemcsak a parlamentből, de a ferencvárosi sörcsarnokból is kiszorult volna... Állítom, hogy a példa hiányzik ebből az országból s húsz igazi férfi ma is megmentheti a magyarságot, akármit mondanak az anyakönyvek.”¹⁰

„A példa hiányzik ebből az országból” – hangsúlyozza Németh László. Gondoljunk csak vissza, mit mondtunk a társadalom felemelkedésével kapcsolatos nézetéről! A történelem szerinte abszolút normákkal, ideákkal rendelkezik, ezek nyilatkoznak meg a belső kategorikus imperativusban, az emberi természet nemesebb felében. Az önmagunkhoz való hűség ezeknek az ideáknak, a bennünk meglévő növéstervnek a beteljesítése, ez vezet tulajdonképpen a társadalom felemelkedéséhez, az egyéni megtisztulásokban érvényre jutó „vallásos forradalomhoz”. Ehhez kell a példa, olyan emberek önfelmutatása, akik maguk vallás egy-egy eszme inkarnációjává, azaz eszményévé.

Németh László ezt a gondolatot egyértelműen a harmincas évek második felében készült regényciklusában, az *Utolsó kísérletben Jó Péter* szavaival fogalmazza meg: „Az ember maga az idea... az élet választ keres. S egy-egy kor vagy mondjuk korok kérdéseire egész részletes, mindent kielégítő választ: csak egy élet, egy emberélet példája adhat.”¹¹ Az idea „egy emberben, egy fizikumban, s nem erkölcsi szabályokban”¹² szövédhöz csak össze. Az igazi nagy emberek átlátszó edényei az ideáknak, önmagukban mutatják fel a normát. E gondolatok fényénél másnak látjuk azt a profétaságot, amelyet Németh László szerint a magyar élet elvár a magyar írótól. Nem olyannak, ahogy a romantika kora óta belénkrögződött, hanem inkább a vallás profétáihoz hasonlónak. A „krisztusi” szerep újrafogalmazása ez a tétel lényegében, azzal, hogy az emberiség legfontosabb feladatából szabja az egyenkénti üdvözülést, s ehhez Jézushoz vagy a szentekhez hasonló példát kíván.

A „másfajta” profétaság gondolata Németh László írásaiban az *Emberi Szinjáték* megkezdésének évében bukkan fel először. „A költő éppúgy nem proféta – írja 1928-ban, (de ezzel korántsem tagadja meg a korábban hirdetett írói elhivatottságot) – ahogy nem országgyűlési képviselő. Nem is készít elő semmiféle kort. Legalább nincs bizonyíték rá, hogy egy költőből valaha kor lett volna, ahogy kócsagból sem lehet mocsár, ha fölébe száll is. Ha a költő profétája valaminek, akkor annak a profétája, ami nincs s az élet mechanikus determináltságában nem is lehet. A költő utalás önmagára, s az igazabb életre, amelynek egy elkopott foszlánya talán benned is ott cseng, de csak ő hallja az egész melódiát.”¹³

1928-ban Németh László korábbi imádatát legyőzve szembefordul Szabó Dezsővel, aki akkoriban az egyéniséget nivellálni igyekezett. Vele polemizálva írja: „A történelem sivárságában az egyéniség az egyetlen felemelő... Az ember egy módon használhat a világnak, ha rendbejön önmagával... az embernek egy dolga van: az üdvössége. Aki üdvözült (a mi nyelvünk szerint beteliesült) az mind tágabb és tágabb körben sugároz enyhületet s akaratlanul is puritkál... Él és valld meg magad, ez a költő megbízása.”¹⁴ E korban írt kritikáiban szinte kivétel nélkül azt kéri számon, hogy mennyire hajol az író saját titkai, szíve titkos dráma fölé; fel tudja-e mutatni az egyéni titkokban az „örök életet”. Kodolányi Futótűz című regényének az a jelenete ragadja meg, amikor a fiú, bár szeretné az anyját megölni, megbénultan, mozdulatlanul ül, mert természete érzései leplezésére kárhoztolja. (Azt hiszem érezzük, mennyire Németh László-i probléma!). Azt, hogy Kodolányi lelke rávetülését érzi a regénybeli életre, kellemes csalódásnak nevezi. Ugyanebben a bírálatban fogalmazza meg újra, amit a Szabó Dezső tanulmányban egyszer már kimondott: „Az író önmaga titkainak virágos fája; a szárazú természet egyik vallomása. A céljai vannak öerte s nem ő a céljaiért. Remeke az emberiségnek, s nem eszköze. Költő s nem orvos. S ha orvos akar lenni, lea föllebb javas.”¹⁵

„Mögint egy igaz hajós, aki rábizta magát lelke ismeretlen tengerére s ime, a

tenger egy kontinenst ajándékozott neki." – Ielkendezik Pap Károlyról írt bírálatában. Dicséri, hogy amikor Krisztus történetét írja, saját Ielkének a forradalmáról ír. Kassák Angyalföld című regényében azt kifogásolja, hogy bár a hősök külső sorsa cifrára faragott; a regény pszichológiai hitele csekély, a felülettől nem található meg a befelé vezető folytatása. Az írónak a hősök egyéni titkait kell megmutatni, hiszen az egyéniség nem elnövés az örök dolgoktól, hanem az örök dolgok egyetlen hiteles jelentkezési módja.³⁶

„Élj és valld meg magad, ez a költő megbízása". Ez a mondat már a személyesség: e hajlamos alkat és a nagy feladatokra törő társadalmi szerep ellentétének egyeztetését, összebékítését tükröz az *ars poetica*. Eppen az Emberi Színjáték időszakában fogalmazódik meg, s az Emberi Színjáték hitelesíti. Hiszen mi más ez a regény, mint az író saját életének megvallása, nem külsőségeiben, nem a hős és író életútjának egybevágóságában, hanem az életproblémák azonosságában gyökerezve. Kialakult az az írói modell, amelyik tisztán mutatja a szándékat: Németh László saját életét, vívódásait szeretné – még a legtitkosabbakat is – feltárni, azért, hogy saját gondoljai, a problémák eredményes Ielküzdése vagy kudarca mások tanítójává váljon. Nagyon jellemző, amit a **Magam helyett** bevezetőjében 1943-ban ír. Az olvasót egy szokatlan élveboncoláshoz hívja meg, „egy ember, aki voltaképpen már meghalt, odaáll a maga letett élete mellé, hogy ezt a káa-vert az emberi gondolkodás javára felbontsa.”³⁷ Önéletírásával minden embernek szolgálni akart, de legfőképpen a „maga homályával vívódót” szerette volna meggyőzini arról, hogy „minden életnek van egy belső »növésterve«, amit kötelessége beteljesíteni. „Könyvemben, amennyire lehet, kiméltem a más emberek titkát; annyit használtam föl, amennyi nélkül az enyémeek érthetetlenek. Bocsságak meg a szenvedést, ha nem látnak meg, mellette mindjárt az emberi együttérzés írját. Én magam: diszciplinán szabtam magamra, hogy a legkínosabbat se hallgassam el. Egyesek tán vezekési hőbort fognak kiáltani. Ép az ellentéte annak: szenvedéssel és gondolkodással kivívt átlátszóság. Meggyőződés, hogy az emberi életnek sokkal több átlátszóságra van szüksége.”³⁸

Németh László joggal félt, hogy műveiben vezekési hőbort látnak. Exhibitionistá, mondták sokan, először talán Osvát adta lesújtó ítéletét egy hangsúlytalan mondatban Németh László tudomására a **Telemachos** elolvasása után. Hogy azóta hányan és mennyi-szer ragasztották műveire ezt a címkét, nem tudom, de az tény, hogy olyanoknál is szerepel, akik (mint B. Nagy László)³⁹ igazán értően közelednek életművéhez. Talán nem vették észre, hogy milyen rossz íze van ennek a szónak: torz arccal életük rendellenességeit, furcsaságait lemeztelenítő beteg emberek lelki éjaku'ációja borzong a mélyén? Vagy talán éppen ezért mondták, mert nagyon is ezt érezték benne? Hogy Osvát így látta, érthető és megbocsátható: ő még nem ismerhette Németh László munkásságát, hiszen 1929 októberében, tehát még az Emberi Színjáték befejezése előtt meghalt. De a többieknek föl kellett volna figyelniük valamire: Németh Lászlónál a saját életének feltárása nem önmotogató, hanem vállalkozás. Nemcsak hialam, és nem az alkat patalogikus tünete, hanem formálódó szerep, kifejeződése a Németh László-i gondolatnak, amelyet az írói feladatról tart.

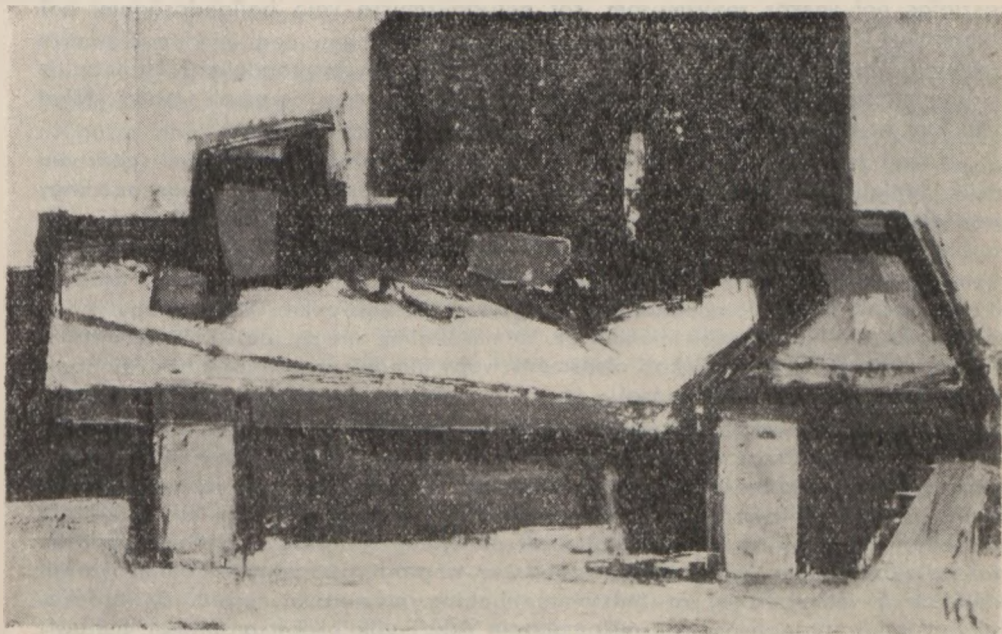
Németh László drámairói pályakezdesének története nem zárul le a művek genezisó-nek feltárásával. Igaz, 1928–29-re írói hajlama és vállalt társadalmi szerepe összebékítésével megalkotta írói modelljét, íy mint szépiró sem volt többé csirázásképtelen. Az általános (vagy: reáenyre kiküzdött) írói modell azonban ekkor még nem osztódott le drámáiba, s nem alakult ki az a személyes drámai élethelyzet sem, amely konfliktikus tudatállapotot, világlátást teremtve a drámai műnembe kényszerítette volna. Mindez csak később, a harmincas évek első felében következett be. Hogy hogyan, ennek feltárása teszi teljessé az érett írói korszakába is benyúló drámairói pályakezdesét.

Jegyzetek

1. Híd 1968. május – Hornyik Miklós: Találkozás Németh Lászlóval – 2. Kéziratban – 3. Ember és szerep – Tanú kiadás, Kecskemét 1934. – 4. Lásd a Kiadatlan tanulmányok Bp. 1968. című kötetben – 5. Uo. – 6. Kiadatlan tanulmányok II. 537. – 7. Mit köszönhetek a Toldy reálnak? lh. – 8. Ember és szerep lh. 13. I. – 9. Lelkes László néven – 10. Készülődés – Magyar Élet kiadása Bp. én. I. 63. oldal (Móricz Zsigmond) – 11. Ember és szerep 17. I. – 12. Ez Ady-vers genezisével egyidőben született tanulmánya, megj.: Kiadatlan tanulmányok I. – 13. Kisebbségben I-II. (Szekfű Gyula) – 14. Ember és szerep lh.

17–18. l. – 15. Vö. 10. sz. jegyzettel – 16. Pl. az Ihlet és ügyesség címűben, megj. a Készülődés c. kötetben – 17. A Nyugat húsz esztendeje – megj. a Készülődés c. kötetben 18. Uo. – 19. Új reformkor felé – megj. a Készülődés c. kötetben – 20. Uo. – 21. Nyugat, XX. évf. 23. sz. (1927. december 1.) 799. l. – 22. Készülődés I. 39. l. – 23. Gandhi mozgalmát a szatjagraha szóval jellemezte. A szó igazságra való törekvést, igazsághoz való ragaszkodást jelent, a *szatjá* 'igaz, igazságos' és az *agraha* 'törekvés, igyekezet' szavak összetételéből származik. – 24a. Új reformkor felé lh. 42. l. – 24b. Vö. Készülődés II. 9. l. (Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk) – 25. Vö. Blasco Ibanez c. tanulmányt (1928) Megj. Készülődés II. – 26. Két könyv Tolsztojról megj. Készülődés II. 106. l. – 27. Ortega megj. a Pirandello tanulmánnyal együtt külön kötetben (Ortega és Pirandello címmel) és a Készülődés c. kötetben. – 28. Emberi Színház Bp. 1966. II. 311. l. – 29. Uo. – 30. Pusztulás – Kiadatlan tanulmányok I. 293–94. – 31. Szerdai fogadónap Franklin kiadás II. 62. l. 32. Utolsó kísérlet – 33. Szabó Dezső – megj. a Készülődés c. tanulmánykötetben – 34. Uo. 35. Kodolányi: Futótűz – megj. a Készülődés c. tanulmánykötetben – 36. A Pap Károly és a Kassák tanulmány ill. bírálat egyaránt megjelent a Készülődés c. tanulmánykötetben. 37. Magam helyett – Turul kiadás, Bp. 1943. – a bevezetésben – 38. Uo. – 39. B. Nagy László: A teremtés kezdetén Bp. 1966. (Ebben: Egy katarzis története)

Kalló László: Csendélet